

TINISH BELGILARINING MATNDAGI AHAMIYATI VA VAZIFALARI

Sobirova Zarnigor G'anijon qizi,
Tayanch doktorant (PhD)
sobirovazarnigor1996@gmail.com
ToshDO'TAU

Annotatsiya. Ushbu maqolada tinish belgilarining yozma nutqdagi o'ri, ularning lingvistik, semantik, sintaktik hamda kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Punktatsiyaning matn mazmunini aniqlashtirish, fikrni to'g'ri va tushunarli yetkazishdagi ahamiyati ilmiy hamda amaliy misollar asosida yoritiladi. Mazkur maqolada tinish belgilarining yozma matndagi ahamiyati, semantik, sintaktik, intonatsion va kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Punktatsiyaning fikr aniqligi, matn yaxlitligi va nutq madaniyatini ta'minlashdagi o'ri yoritiladi.

Kalit so'zlar: *tinish belgisi, punktatsiya, matn, sintaksis, semantika, nutq madaniyati.*

Abstract. This article analyzes the role of punctuation marks in written texts, focusing on their linguistic, semantic, syntactic, and communicative functions. The importance of punctuation in ensuring clarity and accurate transmission of meaning is explained through theoretical discussion and practical examples. This article analyzes the importance of punctuation marks in written text and their semantic, syntactic, intonational and communicative functions. It highlights the role of punctuation in ensuring textual clarity, coherence and speech culture.

Keywords: *punctuation, text, syntax, semantics, written speech, communication.*

Kirish. Yozma nutq inson tafakkuri, bilim va tajribasini saqlash hamda boshqalarga yetkazishning eng muhim shakllaridan biridir. Og'zaki nutqda fikr ohang, pauza, urg'u, mimika va turli noverbal vositalar yordamida to'ldiriladi. Yozma nutqda esa bunday imkoniyatlar cheklangan bo'lib, ularning o'rnini ma'lum darajada tinish belgilar egallaydi. Shu bois punktatsiya yozuvning tashqi bezagi

emas, balki matn mazmuni, mantiqiy izchilligi va kommunikativ aniqligini ta'minlaydigan zarur lingvistik vositadir [3:77–79].

Tinish belgilarisiz yozilgan matn o'quvchi uchun qiyinlik tug'diradi, ayrim hollarda esa gap mazmuni butunlay o'zgarib ketadi. Masalan, “Keling ovqat yeymiz bolalar” jumlasida tinish belgilarisiz berilganda fikrning chegarasi ham, murojaat obyekti ham aniq ko'rinmaydi. “Keling, ovqat yeymiz, bolalar” shaklida esa murojaat, harakat va gapning umumiy maqsadi ravshanlashadi [4:112–114].

1. Tinish belgilarining lingvistik mohiyati

Tinish belgilar yozma nutqning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular gap va matnning sintaktik, semantik hamda intonatsion xususiyatlarini yozuvda aks ettiradi. Ular tovush sifatida talaffuz qilinmaydi, biroq o'qish jarayonida pauza, ohang, urg'u va fikr tugallanganligini anglashga yordam beradi. Shu jihatdan punktuatsiya yozuv va nutq o'rtasidagi vositachi tizim sifatida namoyon bo'ladi [5:88–91].

O'zbek tilida tinish belgilarining qo'llanishi asosan gapning sintaktik qurilishi bilan bog'liq. Uyushiq bo'laklar, kirish so'zlar, undalmalar, ajratilgan bo'laklar, ko'chirma gaplar, qo'shma gaplar va izohlovchi birliklar punktuatsiya vositasida ajratiladi. Masalan, “Demak, bu masala alohida o'rganilishi kerak” gapida vergul kirish so'zning asosiy gapdan ajralganini bildiradi [7:64–66].

Puntuatsiya tizimi tilning grammatik tabiatiga tayangan holda shakllanadi. Shuning uchun tinish belgilarni to'g'ri qo'llash faqat imlo qoidalarini bilish bilan cheklanmaydi; bunda gapning grammatik tuzilishini, so'zlararo munosabatni, fikrning tugallanish darajasini ham anglash talab etiladi [8:119–121].

2. Tinish belgilarining semantik ahamiyati

Tinish belgilarining eng muhim vazifalaridan biri matndagi ma'noni aniqlashtirishdir. Bitta vergul, nuqta yoki ikki nuqtaning o'rni o'zgarsa, gapning mazmuni ham boshqacha talqin qilinishi mumkin. Masalan, “U o'qituvchi emas shifokor” gapida mazmun yetarlicha aniq emas. “U o'qituvchi emas, shifokor”

shaklida esa shaxsning o'qituvchi emasligi, balki shifokor ekanligi ravshan ifodalanadi [9:132–134].

Semantik aniqlik, ayniqsa, ilmiy va rasmiy matnlarda juda muhim. Ilmiy maqolada muallif fikrining izchil bayon qilinishi, sabab va natija munosabatining aniq ko'rsatilishi, terminlarning bir-biridan farqlanishi punktuatsiya bilan bevosita bog'liq. Rasmiy hujjatlarda esa noto'g'ri qo'yilgan belgi huquqiy mazmuni o'zgartirishi mumkin [10:75–77].

3. Tinish belgilarining sintaktik vazifalari

Tinish belgilar gapning sintaktik tuzilishini ko'rsatishda muhim vosita hisoblanadi. Ular sodda va qo'shma gaplarning chegaralarini belgilaydi, uyushiq bo'laklarni ajratadi, izohlovchi birliklarni ko'rsatadi hamda murakkab sintaktik qurilmalarni o'quvchi uchun tushunarli qiladi [5:92–94].

Masalan, “Bahor keldi, daraxtlar gulladi, qushlar sayray boshladi” gapida vergullar bir nechta predikativ birlikni ajratib turibdi. Agar vergullar olib tashlansa, gapni o'qish qiyinlashadi va uning ichki tuzilishi noaniq bo'lib qoladi. Shuningdek, “Talabalar maqola, tezis, loyiha va taqdimot tayyorladilar” gapida vergul uyushiq to'ldiruvchilarni tartib bilan ajratadi [7:71–73].

Kirish so'z va undalmalar ham punktuatsiya yordamida ajratiladi. “Albatta, bu masala muhim” gapida vergul kirish so'zni ajratgan bo'lsa, “Aziz talabalar, bugungi darsimiz boshlanadi” gapida undalma ajratilgan. Bunday holatlar tinish belgilarining sintaktik vazifasi grammatik munosabatlarni ko'rsatishda muhim ekanini tasdiqlaydi [8:122–124].

4. Tinish belgilarining kommunikativ va intonatsion vazifalari

Har bir gap ma'lum kommunikativ maqsadga ega: xabar berish, so'rash, buyurish, hayrat bildirish yoki ta'kidlash. Tinish belgilar ana shu maqsadni yozma shaklda ifodalaydi. Masalan, “Siz bugun kelasiz”, “Siz bugun kelasiz?” va “Siz

bugun kelasiz!” gaplari bir xil so‘zlardan tuzilgan bo‘lsa-da, nuqta, savol va undov belgisi tufayli turli kommunikativ mazmun hosil qiladi [2:48–50].

Savol belgisi o‘quvchini javob kutishga undaydi, undov belgisi esa hissiylik, hayrat, buyruq yoki da‘vatni bildiradi. Ko‘p nuqta esa fikrning tugallanmaganligi, ikkilanish, sukut, davomiylik yoki yashirin ma‘noni anglatishi mumkin. Masalan, “U uzoq jim qoldi...” gapida ko‘p nuqta oddiy pauzadan tashqari, ruhiy holatni ham ifodalaydi [3:83–85].

5. Tinish belgilarining matn yaxlitligini ta‘minlashdagi o‘rni

Matn alohida gaplarning oddiy yig‘indisi emas. Unda fikrlar bir-biri bilan mantiqiy, mazmuniy va grammatik jihatdan bog‘langan bo‘ladi. Tinish belgilar ana shu bog‘lanishlarni ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Nuqta gaplar orasidagi yakuniy chegarani bildirsa, vergul va nuqtali vergul fikrlar orasidagi yaqin munosabatni ko‘rsatadi [6:110–112].

Ikki nuqta keyingi qism oldingi fikrni izohlashi, sanashi yoki aniqlashtirishini bildiradi. Masalan: “Tadqiqotda uch asosiy masala ko‘rib chiqildi: tinish belgilarining sintaktik vazifasi, semantik ahamiyati va kommunikativ roli”. Bu gapda ikki nuqta keyingi qismlarning oldingi umumiy fikrni ochib berishini ko‘rsatmoqda [9:135–137].

Ilmiy matnda fikr bosqichma-bosqich rivojlanadi, dalillar ketma-ket bayon qilinadi, xulosalar asoslanadi. Tinish belgilar ushbu jarayonni tartibga soladi, matnning ichki mantig‘ini ko‘rsatadi va o‘quvchining fikrni to‘g‘ri kuzatib borishiga yordam beradi [11:210–212].

6. O‘zbek tilida tinish belgilaridan foydalanishdagi ayrim muammolar

O‘zbek tilida tinish belgilarining qo‘llanish qoidalari mavjud bo‘lsa-da, amaliy yozuvda ayrim xatolar ko‘p uchraydi. Ayniqsa vergulning noto‘g‘ri qo‘yilishi yoki umuman qo‘yilmasligi keng tarqalgan. Masalan, “Albatta bu masala

muhim” shakli o‘rniga “Albatta, bu masala muhim” deb yozish to‘g‘ri hisoblanadi [7:74–76].

Undalmalar bilan bog‘liq xatolar ham ko‘p uchraydi: “Aziz talabalar bugungi darsimiz boshlanadi” jumlasida undalma ajratilmagan. To‘g‘ri shakl: “Aziz talabalar, bugungi darsimiz boshlanadi”. Bu kabi xatolar gapning o‘qilish ohangi va mazmunini o‘zgartirishi mumkin [5:96–98].

7. Zamonaviy texnologiyalar va punktuatsiya masalasi

Bugungi kunda tinish belgilarining ahamiyati faqat an‘anaviy tilshunoslik bilan cheklanib qolmayapti. Sun‘iy intellekt, avtomatik nutqni tanish, mashina tarjimasini va matnni avtomatik tahlil qilish tizimlarida ham punktuatsiya muhim o‘rin tutadi. Avtomatik nutqni tanish tizimlari og‘zaki nutqni matnga aylantirganda ko‘pincha tinish belgilarisiz xom matn hosil qiladi [11:212–214].

Bunday matnni o‘qish qiyin bo‘ladi. Bundan tashqari, tinish belgilarining yo‘qligi mashina tarjimasini, sintaktik tahlil, ma‘lumot ajratib olish va nutqni avtomatik qayta ishlash jarayonlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun zamonaviy tabiiy tilni qayta ishlash tizimlarida tinish belgilarini avtomatik tiklash alohida vazifa sifatida shakllanmoqda [11:215–217].

O‘zbek tili uchun ham bunday tizimlarni yaratish dolzarbdir. O‘zbek tilidagi og‘zaki nutq transkriptlari, elektron hujjatlar, ta‘limiy materiallar va ijtimoiy tarmoq matnlarida punktuatsiyani avtomatik aniqlash kelajakdagi lingvistik texnologiyalar sifatida uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [4:118–120].

Xulosa. Tinish belgilar yozma nutqning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular matnning mantiqiy, grammatik va semantik tuzilishini belgilaydi. Ular yordamida gaplar chegaralanadi, murakkab fikrlar tartibga solinadi, muallifning kommunikativ maqsadi o‘quvchiga aniq yetkaziladi. Maqolada ko‘rib chiqilgan misollar shuni ko‘rsatadiki, tinish belgilarining noto‘g‘ri qo‘llanishi yoki umuman ishlatilmasligi matn mazmunining buzilishiga olib keladi. Ayniqsa ilmiy, rasmiy, huquqiy va

ommaviy axborot matnlarida punktuatsiya aniqlik va ishonchlilikni ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir.

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanayotgan hozirgi davrda punktuatsiya masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Avtomatik nutqni tanish, mashina tarjimai va sun'iy intellekt asosidagi matn tahlili tizimlarida tinish belgilarining to'g'ri qo'llanishi natijaning sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli o'zbek tilida punktuatsiya masalasini nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov G'. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
3. Hakimov M. *O'zbek tilida matn va uning lingvistik tahlili*. – Toshkent, 2008.
4. Hojiyev A. *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. – Toshkent: Fan, 2002.
5. Jurafsky D., Martin J. *Speech and Language Processing*. – Stanford: Stanford University, 2023.
6. Karimov S. *Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari*. – Toshkent, 2016.
7. Păiș V., Tufiş D. *Capitalization and Punctuation Restoration: A Survey*. – 2021.
8. Rahmatullayev Sh. *Hozirgi adabiy o'zbek tili*. – Toshkent: Universitet, 2015.
9. Rasulov R. *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent, 2010.
10. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. – Toshkent, 2009.
11. Yuldashev B. *O'zbek tili uslubiyati asoslari*. – Samarqand, 2018.